

УДК821.161.2+82-4:82.09

КРАСНОЩОК В. В.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ПОРТРЕТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЕСЕЇСТИЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

У статті систематизуються роздуми Євгена Маланюка, спрямовані на багатогранне осмислення особистості Лесі Українки, творчі набутки якої стали яскравим втіленням феномену «національного інтелекту». Аналізуються концепти Маланюка стосовно діалектики раціонального й емоційного начал творчості цієї мисткині. Здійснено наближення до розуміння феномену «аристократизму» та «елітарності» в її художній творчості.

Ключові слова: Леся Українка, рефлексивність, філософічність, художній талант, фактор трагічності.

Культурологічно-літературознавча парадигма вивчення особистості митця була застосована Є.Маланюком для осягнення знакової постаті української культури – Лесі Українки, набутки якої стали яскравим втіленням феномену «національного інтелекту». Леся Українка (її особистість і творчість) у діаспорній і материковій літературній критиці міжвоєнної доби була особливо популярною (Д.Донцов «Поетка пророчиця», «Поетка українського Рісорджименто», оглядові студії Є.-Ю.Пеленського, аналіз стильових вимірів її поезії і драматургії у Д.Чижевського в «Історії української літератури», праця І.Драй-Хмари «Леся Українка: життя і творчість», М.Зерова «Леся Українка», студії М.Грушевського тощо). «Образ» поетеси, сформований названими дослідниками, був добре відомий Є.Маланюкові. Проте він шукав свого розуміння таланту мисткині. Шлях до цієї мети лежав через пізнання критиком особистості письменниці.

Метою статті є дослідження та систематизація есеїстичних роздумів Євгена Маланюка, які спрямовані на розуміння діалектики раціонального й емоційного начала творчості Лесі Українки, превалювання контролю думки над

чуттєвістю, розуміння феномену «аристократизму» та «елітарності» художньої творчості мисткині.

Тема великої людини в ареалі національної культури є наскрізною проблемою есеїстичних роздумів Євгена Маланюка. А точніше драматизм долі великої людини, котра репрезентує собою і служить недержавній нації – нації з недорозвинутим національним інстинктом. Є.Маланюк піднімає важливі світоглядні і методологічні питання, характерні для вітчизняної науки: проблему «канонізації» митця, що реалізується завдяки символічній «мітці»-імені (дочка Прометей), що стає проявом закостенілості наукового погляду і думки, забезпечує заангажованість інтерпретації її біографії та творчого доробку, зводить нанівець можливість оновлення методологій наукового пізнання, збіднює й спрощує, примітивізує трактування духовних здобутків. Окрім того Є.Маланюк піднімає важливе питання національної культури: проблему недозрілості національного духу, національної самосвідомості, духовного ледарства, деформації національного чуття, втраті почуття національної гідності, що виявляється насамперед в *ритуальності* відзначення роковин того чи іншого митця, відсутності природного прагнення пізнати якомога пильніше титана духа, зберегти й популяризувати його спадщину, яка демонструє духовний та інтелектуальний рівень національної культури тощо. «Віддавна так повелося: приліпивши до того чи іншого *ad hoc* знайдену етикетку, на тім і заспокоїтися і – поза традиційними річницевими сходами – більш нічим не інтересуватися... Не в тім біда, що ті етикетки й алегорії (зрештою взяті небезпідставно) прикладаються чи приліплюються, але біда в тім, що ці *орнаментальні оздоби дають своєрідну індульгенцію на моральне ледарство і, властиво, маскують чуттєву та інтелектуальну байдужість загалу*», – занотовує автор «Книги спостережень» (курсив наш. – В.К.) [2, 189].

Із цих причин (наукового та світоглядного консерватизму українців, а почасти – інтелектуальної і духовної байдужості) постаті великих, їхні «творчі обличчя» залишаються *незнаними*.

Вагомість цієї проблеми є вихідною для роздумів Є.Маланюка. Саме через це вона стає вихідною тезою розмислів критика і в композиції есе виконує функцію зав'язки. У студії «До роковин Лесі Українки», автор звертає увагу на те, що за маскою «чи не самотнього чоловіка на всю новачасну соборну Україну», нав'язану Лесі Українці, захований драматизм її несповненої жіночої долі, що стало фактором визрівання її драматургічного таланту. І в першому, і в другому випадку Є.Маланюк інтригує читача цілком несподіваним і неординарним підходом до осмислення витоків творчого таланту особистості, характеру її творчої манери через пізнання внутрішнього конфлікту, що став чинником формування оригінальної мистецької позиції. При цьому він формує літературознавчий «плацдарм» для осмислення *естетичної загадки творчості* письменників: пропонує цілком оригінальне для українського літературознавства 1950-60-х років залучення психоаналітичного інструментарію для виявлення особистісних факторів і чинників творчої самореалізації митця, що, зрештою, дозволяє наблизитися до феноменологічного розуміння їхньої творчості, зрозуміти феномен їхнього стилю, визначений автором як феномен НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ.

Категоризація естетичних явищ Є.Маланюка – окрема літературознавча проблема. Складовою її осмислення є розуміння автором названого вище художнього феномену. Теоретик мистецтва, поетичного мистецтва зокрема, і поет, Є.Маланюк був вельми чутливим до реєстрів і джерел художньої манери того чи іншого митця. У «Думках про мистецтво», «Поезії і віршах», низці статей, присвячених постатям Т.Шевченка, М.Гоголя, П.Тичини, Г.Чупринки тощо він розгорнув тему пізнання таїни творчості, зрештою прийшовши до висновку: «Головними чинниками мистецької творчості є *емоція та інтелект, чуття і мисль, серце і розум*. Ці головні чинники віддавна усимволізовано іменами античних богів Діоніса і Аполлона. ... Історія мистецтва подає нам приклади граничної диспропорції цих двох начал, коли діонісійське (Мікель А.Буанаротті, Е.Верхарн) або аполлінійське (Леонардо да Вінчі, французькі парнаристи або наші неокласики) виразно переважають у мистця. *І саме повна*

гармонія цих двох начал, цебто панування над ними волі творця, дає твори, що їх називаємо «класичними», а творці їх «класиками» (Й.В.Гете, драматургія Лесі Українки, пізній А.Міцкевич, значна частина поезії А.Пушкіна)» [3, 190] (курсив наш. – В. К.). Автор навіть іменує такий тип творчості як *творчість «гетеанського роду»*, ознаками якої є: інтелектуалізм, який передбачає філософське осягнення суті буття, важливих загальнолюдських проблем, гностичність (зорієнтованість на пізнання сутностей буття і людини, масштабність і глибина осмислення проблем духовності), превалювання думки над емоцією у творенні художнього образу (жорсткий контроль інтелекту над емотивністю в образотворенні; автор контролює і організовує естетично-емоційну природу художнього образу)) [3, 191], превалювання діалектика і взаємодія ліричного із епічним/драматичним компонентом художнього мислення творця, превалювання роздуму над переживанням, психологізм.

При цьому критик зауважує: «Індивідуальність творця, його роль і характер якби регулюють співдію цих двох основ (аполонівської та діонісійської. – В. К.), що в кожній творчій одиниці співіснують не в однаковій пропорції і лише винятково являють образ рівноваги» [3, 190] (курсив наш. – В. К.). Тож ключем до розуміння таланту митця є його індивідуальність, характер – соціально зумовлені і суспільно сформовані особливості його особистості, а також комплекс внутрішніх – психологічних (конфліктів, комплексів) – факторів, які впливають на його мистецьку манеру.

Зауважимо, що на розуміння і рецепцію Є.Маланюком Лесі Українки значний вплив мав Д.Донцов. Як зауважувалося, саме під впливом його націософських міркувань, його доктрини Є.Маланюк склав «психологічний портрет» представника української еліти, насамперед духовної еліти – аристократів від мистецтва. Цей портрет мав цілком ідеалістичний характер, адже рисами його були: дух (духовність), в інтерпретації Є.Маланюка – аристократизм, шляхетність, ідеалізм; расовий інстинкт; воля (сила духу) і чин (войовничість, запальність); пристрасність (емоційність); пасіонарність (героїчність); візіонерство. Екстраполяція цих ознак в естетичну площину

складали таку парадигму Маланюкової оцінки постаті і творчості митця, як: «клясика» (західництво) як стильова ознака (філософічність, здатність до глибинного пізнання суцього, розуміння якого втілюється у пластичних, художньо довершених образах (наслідування античних сюжетів, експлуатація традиційних образів і сюжетів, використання форм «високого» стилю (оди, героїчні поеми, драми) тощо), націоцентризм художнього мислення, сповідування ідеалів «цілої» людини, світоглядний неоромантизм, вишуканість мови. Окрім того, дослідник вказує на специфічну властивість «клясичності» – «певнім «топографічним положенні» мистця по відношенню до життя й всього існуючого»: «Клясик уміє перебувати на такому пункті, з якого речі і істоти видно в с е б і ч н о, в трьох ...вимірах» [2, 207].

Усі ці духовно-естетичні якості були властиві Лесі Українці, котру Є.Маланюк називав «олімпійкою», «класиком», вказуючи на елітарність і аристократизм її постави в українській літературі. Разом із тим її доля і творчість була для дослідника індикатором «хвороби бездержавності» (одним із багатьох), національної незрілості, недооформленості українства як нації, адже, на його думку, доля Особистості (духовного провідника народу) і нації тісно взаємопов'язані. «Трагедія особистості й суспільства – це біографії всіх наших визначних людей» [3, 68], «Тяжко бути великою людиною в кожному народі – це певно. Але найважче, все ж, хіба у нас: біографії всіх Великих є страшні. А скільки Великих не мали змоги свою Велич здійснити!» [3, 98—99] – писав Є.Маланюк.

Саме у цьому контексті автор «Книги спостережень» підходить до обсервації постаті Лесі Українки у контексті національної культури. Продовжуючи розмисли Д.Донцова про «героїчний ідеал життя», «героїчне його сприймання», «волю до чину», «релігійний шал фанатика» [1, 24], який дала поетеса «приспаному» народові, приймаючи тезу націософа про її візіонерство, середньовічний аристократизм, пасіонарність, він наголошує на потужності її духу (її волі, внутрішньої сили), говорить про неї, як про «явище національне»,

як «прояв нації – напередодні її політичного відродження й спізненого культурного самоусвідомлення» [2, 203].

Разом із тим Д.Донцов вказав і на загадку Лесі Українки, втілену в таких ознаках її творчої постави: «Поетка незвичного у нас темпераменту і сили духу. ...Зраджувала (виказувала. – В.К.) глибоку освіту і очитаність, а лишилася авторкою, якою найменше займалась освічена критика. ...Письменниця, яку назвав Франко «мужчиною» серед поетів соборної України, лишилася якимсь сфінксом, загадкою для покоління, для якого так потрібні були якраз всі ті мужеські прикмети, завзяття волі, - напередодні страшної історичної завірюхи» [1, 5]. Така реалізація властивостей чоловічого характеру у творчості жінки-письменниці вельми інтригувала, особливо на тлі духовної «анемії» чоловічої когорти українського письменства початку ХХ століття. Є.Маланюк знаходить цілком оригінальний підхід до розгадки цієї таємниці, заснований на пізнанні психологічних (духовних) особистісних факторів формування творчої манери письменника. Зауважимо, що його дослідницький інтерес насамперед пов'язаний із розумінням динаміки розвитку художнього мислення Лесі Українки, стильових змін, діалектики аполонівського і діонісійського начал у її творчості, які впливають на еволюцію її мистецької манери. І відповіді автор шукає у позахудожніх вимірах її особистості – у біографічних фактах, невідомих сторінках її життя.

Є.Маланюк відмовляється від гендерного позиціонування мистецької творчості і, нагадуючи Франкову характеристику Лесі Українки, формулює потребу переборення канонічних поглядів на її творчість, її мистецьку манеру, певним чином полемізуючи із Д.Донцовим, котрий наголошував на «мужських» властивостях поезії «доньки княжої Волині» (Є.Маланюк).

Критик пропонує осмислити творчий набуток Лесі Українки як відбиток її духовного буття, шукаючи чинники творчої динаміки в осерді психологічних екзистенційних змін. При цьому він пропонує, як і у випадку з І.Франком, зважати на фактори зовнішнього порядку та внутрішнього. Усі роздуми Є.Маланюка спрямовані на пізнання феномену «олімпійства» Лесі Українки –

аристократичності її особистості, що у творчості виявилось у тяжінні до «найвищого роду поезії» – драми, сюжетів із класичної літератури та античності, суворість думки, що контролювала стихію емоції. Причому дослідник робить акцент на духовній і творчій еволюції мисткині, обумовленої факторами зовнішнього характеру – обставинами її життя.

Так, літературознавець вказує на слабкість ліричного таланту молодого поетеси, який хоч і розвивався, проте тривалий час формувався у парадигмі наслідування (Т.Шевченко, Г.Гайне). Своєрідності і потужності цьому обдаруванню надало драматичне начало її лірики, каталізатором якого були конкретні життєві обставини – хвороба, боротьба із якою стала змістом життя Лесі Українки. Саме цей фактор додав до інтелектуальності лірики, вольової напруги, суворості думки. Є.Маланюк констатує: «Вона росла інтелектом, характером, дисципліною праці, окриленою волею до вершин та досконалості. Згодом та творча праця її сполучується з відчайною, справді смертельною боротьбою з жорсткою хворобою» [2, 204]. Цей фізіологічний чинник, на думку критика, зумовив посилення епічного, а згодом драматичного начала в творчості Лесі Українки. Якраз із еволюціонуванням «драматичного» в художньому мисленні і манері письменниці пов'язані роздуми Є.Маланюка про динаміку її творчої особистості. Зауважимо, що цей феномен осмислювався критиком відносно об'єкту його спостереження подвійно: як суто *естетичний*, що виявляється на рівні поезики творів, і *психологічний*, сферою вияву котрого стають внутрішні переживання авторки. Аналізуючи «драматичне» як властивість письма і художнього мислення Лесі Українки, Є.Маланюк спирався на теорію драми Аристотеля. Виводячи генезу «драматичного», дослідник наголошує на переході поетки від суто ліричного до епічного, тим самим вказуючи на кристалізацію її думки і чуття та вдосконалення майстерності, рівень якої наповнює слово «дієвістю»: дає можливість створити поетично зображену дію, дію-вчинок. Виявом такої схильності до «драматичного» є, за спостереженнями Є.Маланюка, драматургічність мислення Лесі Українки.

Осмислення Є.Маланюком «драматичного» як феномену психологічного характеру, а точніше – драматизму (тобто як «складної події, що завдає моральні страждання», почуттів, викликаних якоюсь приголомшливою життєвою подією) обумовлене його теорією життєвого каталізатора – факту біографії митця, що кардинально впливає на її творчість: «Як у хемічних реакціях часто буває потрібен т.зв. каталізатор або просто поштовх чи струс, так у біографіях великих творців часто зустрічаємо не конче аж життєву катастрофу, але душевну рану, психічний шок, психічну травму, що як би відкривають нове творче джерело або обертають його в рвучку ріку» [2, 205].

Таким каталізатором у долі Лесі Українки був «білоруський роман» із С.Мержинським – «сильне, велике, правдоподібно перше (й останнє) кохання, люто обірване смертю коханого» [2, 205]. Драматична поема «Одержима», написана у години прощання із коханим, дала багатий психоаналітичний матеріал Є.Маланюкові. У монологах героїні дослідник прочитав зізнання авторки у тих духовних змінах, що відбулися з нею: «смерть серця» породила філософський погляд на світ і буття, пристрасність врівноважилася розсудливістю. І саме ці зміни обумовили подальшу самореалізацію Лесі Українки як «клясика» (за термінологією Є.Маланюка), «олімпійця».

Осмислення Є.Маланюком творчої еволюції «доньки княжої Волині» наближає нас до розуміння виведеного ним поняття «тривимірності» бачення як ознаки класичності. Вочевидь йдеться не про аристотелівську тріаду, а про дивовижне поєднання ліричності (переживання), епічності (осмислення) і драматичності (слова-дії), завдяки якому створюється багатовимірний образ буття. У доробкові Лесі Українки одним із проявів такої «тривимірності», на думку Є.Маланюка, були її «білі вірші», де поєдналися інтелектуалізм (ознака драматургії, за автором) і візіонерство, пророчість, породжена симбіозом рефлексій і чуттєвого переживання буття.

Осмислюючи феномен «національного інтелекту», репрезентованого, за теорією Є.Маланюка, в українській літературі П.Кулішем, І.Франком, Лесею Українкою, літературознавець аналізує феномен художнього візіонерства,

джерелом якого стає не емоційне переживання дійсності, як у Т.Шевченка, а інтелектуально-емотивне осягнення буття. Аналізуючи шлях до такого способу пізнання світу, Є.Маланюк звертається до біографії «великих», поворотні моменти яких і зумовлюють духовне «прозріння» митців, формують філософське (націософське) бачення реалій. Драма першого кохання Лесі Українки стимулювала її рефлексивність і філософічність, обумовила «тривимірність» сприймання буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Поетка пророчиця (Леся Українка) // Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України / Д.Донцов. – Лондон : Видання СУМ, 1953. – С. 24.
2. Маланюк Є. Книга спостережень : Статті про літературу / Є. Маланюк. – К. : Дніпро, 1997. – 430 с.
3. Маланюк Є. Нотатники (1936-1968). Документально-художнє видання / Є. Маланюк. – К. : Темпора, 2008. – 336 с.

КРАСНОЩЕК В. В.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЛЕСИ УКРАИНКИ В ЭССЕИСТИКЕ ЕВГЕНИЯ МАЛАНЮКА

В статье систематизируются размышления Евгения Маланюка, направленные на многогранное осмысление личности Леси Украинки, творческие достижения которой стали ярким воплощением феномена «национального интеллекта». Анализируются концепты Маланюка относительно диалектики рационального и эмоционального начал творчества этой писательницы. Осуществлено приближение к пониманию феномена «аристократизма» и «элитарности» в ее художественном творчестве.

Ключевые слова: Леся Українка, рефлексивність, філософічність, художественний талант, фактор трагичності.

KRASNOSCHOK V.

**LITERARY PORTRAIT OF LESYA UKRAINKA IN EUGENE MALANIUKA'S
ESSAYS**

The article systematized Eugene Malaniuka's thinking aimed at understanding the multifaceted personality of Lesya Ukrainka, creative achievements of which played an embodiment of the phenomenon of «national intelligence». Analyzed, in relation to concepts, Malaniuk's dialectic principles of rational and emotional work of artist. Realized approach to understanding the phenomenon of «gentility» and «elitism» in its artistic creativity.

Key words: Lesya Ukrainka, reflexivity, philosophical, artistic talent, factor of tragedy.

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2013 р.